

ПРАВНИ ЦЕННОСТИ И ЕТИЧНИ ИЗМЕРЕНИЯ В ТЕХНОЛОГИЧНОТО РАЗВИТИЕ НА XXI ВЕК

Петя Петрова,
СУ, втори курс

За XXI век е характерно скоростното развитие на технологиите. Вече не става въпрос само за компютрите, интернет и мобилните телефони, които станаха неразделна част от ежедневието на повечето хора по света и с които сме свикнали. В настоящия момент човечеството е изправено пред предизвикателствата, които съпътстват следващото поколение технологии – блокчейн, изкуствения интелект и иновациите в генетиката – генното инженерство. Криптирането и технологията на блокчейн, разбира се, също не са напълно нови, но досега те се свързваха предимно с криптовалутите и очакванията към тях бяха някак ограничени до изместването на познатите ни традиционни методи за заплащане, но е редно да се обърне внимание и на въпроса дали тези технологии ще се ограничат до създаването на „новите пари“ или може да бъде използвани и по-широко и дори да навлязат в области като правото чрез идеята за т.нар. „умни договори“ (smart contracts). Не по-малко проблематични са темите за изкуствения интелект, който вероятно ще доведе до революционизиране на пазарите на труда в световен мащаб, и генното инженерство, чието развитие достигна етапа, на който технологично е възможно клонирането и намесата в генния код на хората по начин, който прави възможно човешки същества да се модифицират посредством технологията в различни етапи, вкл. и преди да бъдат родени – т.нар. „дизайнерски бебета“.

Огромният напредък в технологиите, който до преди само десетилетие или две беше смятан за възможен единствено в областта на научната фантастика, днес е вече факт. Той вероятно коренно ще промени цели области на обществените отношения и ще породи немалко нови, което изисква от правото като основен регулатор на тези отношения разработването на своевременни решения на проблемите, с които до няколко години ще се сблъскат всички хора. При разрешаването на юридическите въпроси, свързани с непознати до скоро технологии като криптирането, изкуствения интелект и генното инженерство, които все още трудно биват разбирани от неспециалистите в тези области, законодателят и теоретичите на правото е редно да се водят от изконните му ценности като „изкуство на доброто и справедливото“, които ще трябва да се приспособят към новата реалност, която вероятно ще изисква известно разширяване и на измеренията на традиционните етични разбирания, но не и същностно да се подменят.

В правната теория са изразени различни възгледи за ролята на морала в юридическата наука и практика. Проф. Цеко Торбов казва, че „цялата история на правото е едно доказателство за неспирната дейност на идеята за справедливостта в общественоправния живот“¹. Той вижда правото като „непрекъснат опит да се осъществи справедливостта“² и „нейната мярка на дело“³. И действително, когато става въпрос за морал и се изисква преценка за най-правилното разрешаване на един казус от етическа гледна точка по такъв начин, че всяка страна да получи защита на своите права, основният фокус на юриста е справедливостта. Проф. Торбов определя като пръв белег на справедливостта „съотношението между претенцията и задължението“⁴ – това е формата, която намира израз в правните норми, които изискват,

¹ Торбов, Ц. История и теория на правото, София, 1992

² Ibid

³ Ibid

⁴ Ibid

забраняват или позволяват на своите адресати определено поведение. Самата сърцевина, съдържанието на справедливостта професорът вижда в равенството, разбирано като лично равенство – изключване на всяко предимство въз основа произход, пол, възраст, етническа принадлежност и др. Можем да се запитаме каква е причината, която провокира професора да извежда равенството като същност на свободата, а следователно и на правото. Най-лесно бихме достигнали до отговора, като установим, в чия полза се установява равенството и коя ценност стои зад този принцип. Равенството никога не е било желано от всички, тъй като през цялата история на човечеството сравнително малки групи от хора са имали привилегии, които са държали да запазят от масите. От това бихме могли да заключим, че равенството е от полза на обикновените хора, които не се раждат привилегировани. Разбирането за необходимостта от премахване на привилегиите води своето начало от хуманизма и е свързано с възприемането на всеки един човек като ценност. Обмисляйки разсъжденията на проф. Торбов, достигахме до извода, че правото е система, създадена за хората, за да гарантира равенството между тях. Но правото не се ограничава да бъде гарант само на равенството, посредством него се защитават също и човешките права – на живот, сигурност, собственост и др. и това произтича от същите разбирания, от които и разсъжденията на проф. Торбов – възприемането на човека като висша ценност за правото, която трябва да бъде защитавана. Същият възглед можем да открием и у друг прогресивен изразител на хуманистичните възгледи в българската правна доктрина - проф. Нено Неновски, който казва, че „господството на правото е господство на правата“⁵ – целта на правото е да закриля хората, гарантирайки техните права. В светлината на разбиранията на проф. Торбов и проф. Неновски ще бъдат разгледани предстоящите технологични предизвикателства.

Интернет вече отдавна не е новост. Към настоящия момент милиарди хора използват мрежата всеки ден и тя вече се възприема дори като необходимост. Част от дейностите, които се осъществяват онлайн са изрично правно регламентирани – например електронната търговия. Въсъщност при изграждането на законодателство, което да урежда отношенията във виртуалното пространство, се наблюдава липса на единна уредба и нормативните актове се приемат сякаш на парче за отделни аспекти – например защитата на личните данни. Причините за това могат да бъдат намерени отчасти в същността на самото явление интернет, което Тенчо Колев и Ирина Цакова определят като „виртуално пространство [...] свързано с големи възможности за извършване на юридически релевантни действия“, чието съществуване е обусловено от постоянното и взаимосвързано функциониране на множество телекомуникационни системи“⁶. Авторите посочват като характерна особеност на виртуалното пространство липсата на географски и геополитически граници, което поставя въпроса кой има правомощията да регламентира отношенията, които се пораждат онлайн. Очевидно традиционните теории за държавния суверенитет не могат да бъдат приложени по отношение на виртуалното пространство и опитите на националните законодателства да уреждат отношенията онлайн самостоятелно ще се провалят. По-подходящо изглежда международното частно право, но то не е единствената възможност. Двама американски професори – Голдсмит и Лесиг⁷ предлагат нестандартна идея за регулиране на отношенията във виртуалното пространство. Според тях самото то предлага разрешението, тъй като виртуалното пространство съществува на принципа на договарянето, а договорът от своя страна е способен да породи правновалидни задължения. Следователно има се предвид определена степен на саморегулация – системата определя съвкупността от правила, които важат в рамките на виртуалното пространство и които тя сама санкционира – това, без да се смята за право, е наложено и в момента – например ако нарушиш политиката на Facebook относно използването на език на омразата, качване на материали с неподходящо съдържание или др., приложението може да ограничи достъпа ти до профила за определено време. Правомощието на администратора да прилага такъв тип санкции произтича от съгласието с общите

⁵ Неновски, Н. Правата на човека, София, 1994

⁶ Колев, Т., Цакова, Ир. Право и интернет, София, 2015

⁷ Goldsmith, J., L. Lessig. Grounding the Virtual Magistrate, <http://www.law.vill.edu/ncair/disres/groundvm.htm>.

условия, което потребителят е дал срещу възможността да използва приложението. Точно това съгласие, изразено в договор според Голдсмит и Лесиг може да се използва като основа за създаването на онлайн регулацията, като в случай на конфликт според тях страните трябва да го разрешат чрез арбитраж, за което също се изисква предварителното им съгласие, но още повече е необходима готовността на арбитражните съдилищата да признават този вид споразумения за валидни. Този метод на регулиране би бил изключително полезен за потребителите, тъй като мрежата ще може да осигурява тяхното спокойствие и сигурност онлайн много по-бързо самостоятелно, като непосредствено отстранява нарушаващите правилата непосредствено след установяването на нарушението.

Още по-комплициран е проблемът с блокчейн технологията. Тя представлява децентрализирана база данни, съставена от отделни блокове, в които се съхранява информация. Всеки потребител разполага с публичен адрес, представляващ поредица от числа и букви, където се съхранява информацията за извършените от него транзакции, както и с частен ключ, който е криптиран и служи за удостоверяване на правото на извършване на транзакции, като така отпада нуждата от идентификация с лични данни. Към момента тази технология се използва широко за създаването и оперирането с криптовалути като биткойн, етериум, рипъл и др. Реално потенциалът на самата технология на изграждане на автономна криптирана система за съхранение на информация относно определени действия на потребителите ѝ с висока степен на сигурност е много по-голям. Една от възможните области за широко приложение на блокчейн технологията е правото. Например при сделките за покупко-продажба на недвижимо имущество се изисква използване на услугите на нотариус, като част от изискванията за действителност на договора, който да узакони сделката, освен това са необходими редица проверки преди осъществяването на самата сделка – дали продавачът действително е собственик, дали имотът е обременен с тежести и т.н. Блокчейн технологията позволява този и всякакви други типове прехвърляне на имущество да се реализират без участието на нотариус чрез т.нар. умни договори, известни още като самоизпълняващи се договори, блокчейн договори или дигитални договори. Те представляват компютърни протоколи, предназначени дигитално да установят и да приведат в сила постигнати споразумения. За разлика от традиционните, умните договори не само установяват правата и задълженията на страните, но и направо осъществяват санкциите при неспазване на условията в договора. Технологията се състои в това, че даден актив се прехвърля в програма, която след това има възможността да изпълнява разпореждания с него – чрез кодове, в изпълнение на нареждания, подадени ѝ от притежателя на актива или в изпълнение на негови задължения, произтичащи от клаузите на умен договор или при сбъдването на дадено условие, тя автоматично определя дали активът трябва да бъде предоставен на едно лице, да бъде върнат на лицето, което го е изпратило или друго, след което направо извършва съответната транзакция. Тази технология на прехвърляне на собственост може да окаже огромно благоприятно влияние върху всички хора, като, от една страна им спести разходите за посредник при сключването на сделките, а от друга, автоматично изпълнява поетите от страните задължения, така че да не се налага да се водят скъпоструващи и отнемачи много време дела в съда. Освен това, съхранението на информацията относно собствеността върху недвижимо имущество е много по-сигурно в криптирана база данни.

Също много интересен аспект от развитието на технологиите е изкуственият интелект, който представлява саморазвиващ се софтуер. Потенциалът на тази технология е огромен, но той е и двойствен, тъй като изкуственият интелект почти сигурно в близко бъдеще ще замени хората в упражняването на много професии, които изискват непрестанни повтарящи се действия, но това ще

породи и огромна безработица. През 1997г. шахматният суперкомпютър на „Ай Би Ем“ побеждава Гари Каспаров на шах, но това е стара новина. Далеч по-интересно е, че през 2017г. програмата AlphaZero на „Гугъл“ побеждава световния компютърен шампион по шахмат – програмата Stockfish 8, която има достъп до натрупван векове наред човешки опит, десетилетия компютърен опит и възможност да калкулира 70 милиона хода за секунда. AlphaZero извършва само 80 хиляди калкулации за секунда, има опит в играта на шах от четири часа и не е обучавана от хора на никакви шахматни стратегии. Как е възможно? AlphaZero просто е овладяла най-новите принципи на машинното обучение и се е учила сама на шах, играейки срещу себе си. Освен невероятните си възможности за самообучение и самоактуализация, изкуственият интелект има възможността да бъде интегриран в една мрежа с други програми. Така че скоро ще се изправим не пред замяна „на милиони работници с милиони индивидуални компютри, а по-скоро отделни работници вероятно ще бъдат заменени от една интегрална мрежа“⁸. Въпреки че милиони хора ще загубят работата си, ползите от новата технология ще бъдат толкова големи и ще помогнат за спасяването на потенциално огромен брой човешки животи чрез осигуряване например на медицински консултации дигитално чрез чатботове с изкуствен интелект до бедните хора в отдалечените точки по света, които към момента нямат достъп до почти никаква, или чрез драстично намаляване на катастрофите, причинени от разсейване, заспиване или употреба на алкохол чрез въвеждането на автономните МПС, че по думите на Ювал Ноа Харари „би био лудост да се спре автоматизацията в такива сфери като транспорта и здравеопазването само за да се запазят работни места. Ние трябва да закриляме хората, а не работните места.“⁹ Моралът е най-просото казано способността да се прави преценка относно доброто и лошото, правилното и погрешното, и в случая Харари е прав, че основният приоритет е спасяването на животи, но въпреки това въпросът за съдбата на милионите бъдещи безработни си остава отворен. Вече се обмислят решения, сред които е и въвеждането на универсален базов доход, както и отделянето на средства за преквалификация на безработните, което ще бъде голям разход за всяко правителство. Необходимите средства могат да се набавят, като „вземем част от милиардите долари, натрупани в сферата на роботиката, и да ги реинвестираме в образованието и професионалното обучение на останалите без работа“¹⁰. Но дали е съвместимо със справедливостта тази нова финансова тежест да бъде стоварена на предприятията, които имат нужда от капитал, за да оперират. Отговорът за мен е положителен по няколко причини. Първо, те създават технологията и я продават, което води до последици, за които до момента повечето технологични компании не поемат отговорност, и второ, може би всъщност технологични гиганти като „Гугъл“ са доста по-големи и участват в разработването на повече технологии, отколкото предполагахме. Според Питър Тийл: „Самоопределянето на „Гугъл“ като една обикновена технологична компания помага да се избяга от всяко нежелано внимание“¹¹. Очевидно е необходима по-голяма прозрачност от страна на частния сектор пред обществото относно развитието на роботиката, машинното инженерство и изкуствения интелект. Освен това големите компании не трябва да бъдат оставяни да избягат от отговорност след навлизането на изкуствения интелект в ежедневието, нито пък трябва да се позволява на техни представители да демонстрират арогантно поведение и да се изказват по начин, който накърнява човешкото достойнство – като Тери Гу, основател на „Фокскон“, който през 2016 г. освобождава шестдесет от общо сто и десет хиляди работници в една от фабриките на компанията и който си позволява да каже в свое интервю: „Тъй като човешките същества са също така и животни, управлението на един милион животни ми причинява голямо главоболие“¹². Едва ли бихме могли да очакваме, че хора като господин Гу ще поемат грижа за хората, които оставят без работа, по собствена инициатива, затова е необходима намесата на държавните органи, които трябва да въведат по-големи обезщетения за освободените работници, които са заместени от технологията на изкуствения интелект или да увеличат данъците върху печалбите на тези компании, така че сами да поемат социалната грижа на бъдещите безработни.

⁸ Харари, Юв. 21 урока за 21 век, София, 2019

⁹ Ibid

¹⁰ Рос, Ал. Индустиите на бъдещето, София, 2017

¹¹ Тийл, П. От нула до едно, София, 2016

¹² Markoff, J. Skilled Work without the Worker, New York Times, August 19, 2012, <http://www.nytimes.com/2012/08/19/business/new-wave-of-adept-robots-is-changingglobalindustry.html>

На последно място, но не по значимост, са нововъведенията в областта на генетиката и потенциалните рискове и възможности, които крият. През 2013 г. учени успяват да създадат ембриони, използвайки ДНК на мъртъв букардо – вид козел, изчезнал преди около 2000 години, и да ги имплантират в утробите на група живи кози, като една от тях успява да роди козле букардо, смятано за изчезнал вид, което оцелява в продължение на няколко минути. Това е показателно за етапа, до който е достигнала тази наука от клонирането на овцата Доли през 1997 г. насам. През 2003 г. учени от международната изследователска програма „Човешки геном“ декодира напълно човешкия геном. През 2011 г. е извършено първото геномно секвениране (WGS) на ДНК и РНК. През 2012 г. Дженифър Даудна и сътрудниците ѝ съобщават, че могат да използват система за имунизирание, наречена CRISPR, като технология за генно редактиране, при която част от записаната в ДНК информация се премахва и се подменя. Последното събитие теоретично прави възможно да се вземат решения относно някои бъдещи характеристики на плода, докато е още в утробата на майката – пол, цвят на очите и косата, височина, интелигентност и др. Към момента тези технологии са все още насочени към откриване на гени, които са носители на болести и тяхното превантивно отстраняване. Но колко далеч сме от момента, в който „мнозина бъдещи родители ще предпочетат дизайнерските бебета и родените по този начин деца ще имат генетична карта, отразяваща най-големите надежди на техните родители“¹³? Създаването на генетично моделирани бебета е забранено в повечето страни в Европа отдавна поради опити за осъществяването на тази идея от нацисткия режим, но би било наивно да приемем, че с това дебатът е приключен. Технологията на генно моделиране ще навлезе първоначално с обещанието, че ще предпази следващото поколение от някои опасни болести. Едва ли ще откажем на този аргумент. Основният фокус на бъдещите дебати по темата е до къде ще бъде позволено да се стига и къде ще поставим границата между обективно необходимото и субективните желания на хората. Въпреки че много хора може би ще видят във възможността да изберат рус вместо черен цвят на косата за децата си или да поискат да се родят по-високи, отколкото иначе биха, шанс да подобрят живота им, но това схващане може да се окаже абсолютно погрешно. Биологът Ричард Докинс, който интерпретира Дарвиновата теория за еволюцията от гледна точка на отделния индивид и отделния ген пише, че гените, които се предават на следващото поколение са онези, които „въздействат върху ембрионалното развитие на всяко последващо тяло, в което се намират, така че това тяло да има една степен по-голяма вероятност да живее и да се възпроизведе, отколкото би имало под въздействието на конкурентния ген или алел“¹⁴ – т.е. гените, които се предават на следващото поколение не са случайно подбрани, а са свързани с процеса на приспособяването на индивидите към променящата се жизнена среда. Но да оставим чисто биологичната страна на проблема и да преминем към по-съществената – етичните възгледи, които човечеството има от хиляди години по отношение на човешката личност и възможността да бъдат променени. При „дизайнерските бебета“ проблематичността не се свежда единствено до последиците от чисто фактичката намеса в ДНК на плода, а обхваща и основополагащи разбирания за екзистенцията на човека и в частност – самостоятелността и независимостта на отделните индивиди един спрямо друг. Досега гените, с които сме се раждали и от които зависят някои наши ключови характеристики, са били възприемани като дадени, предпоставени от някаква външна и непозната сила, независимо дали от бог или от природата, и съответно за нас е оставало предизвикателството да изживеем живота си с това, което имаме като заложи. Генното инженерство променя това, като прави възможно заложиите ни по рождение да се определят осъзнато и целенасочено от не друг, а от нашите родители. Разбира се, родителите винаги са имали определена отговорност и власт върху децата си, но след определен етап на развитие тези деца са можели да се отделят. С генното инженерство родителите получават властта да

предпооставят базовите характеристики на децата си, съответно и целия им живот. И макар че децата по принцип носят генетична комбинация от своите родители, тук става въпрос за „моралното себеразбиране, което се променя, доколкото засегнатата личност приписва на друга личност решенията за естествените основи на нейното собствено развитие,

¹³ Рос, Ал. – чит.съч.

¹⁴ Докинс, Р. Себичният ген, София, 2015

тъй като в огледалния образ на собствените си заложби се сблъсква с намерението на някой друг“.¹⁵ Не би могъл да бъде приет аргументът, изложен от специалиста по генно инженерство Джордж Чърч, че задължението на родителите да предоставят на децата си най-добрите условия включва избирането на техните гени по каталог, което е морално оправдано, тъй като същите деца, след като пораснат, „могат на свой ред да изберат съдбата на своите деца“¹⁶. Също толкова неправилен е и изводът на учения, че тъй като някой неща, свързани с манипулиране на генетичния пул са позволени, то „тогава трябва да забраним всички подобни неща, а не да правим изключение само за CRISPR“. Всъщност тъкмо за CRISPR трябва да направим това изключение и да се въздържим да създаваме поръчкови бебета само защото имаме технологична възможност за това. Възможността за възникване на нов тип обществени отношения – избирането на гените на децата от родителите, изисква от юридическата наука да изработи разрешения и да въведе регламентиране по тези въпроси, защото по думите на Хабермас: „Въпросите, дали е по-добре едно общество да се откаже от това, което би могло да направи, бързо се трансформират във въпроси на правото“¹⁷.

Днес технологиите не просто са достигнали до етап, който малко хора смятаха за реално възможен, но и продължават да се развиват все така бързо. Притеснителното е, че макар в света да има започнати дебати по гореописаните теми, те се водят само в силно развити държави като САЩ и дори там обществеността не смята тези въпроси за особено належащи и изискващи бързи решения, а те са именно такива. Учените в областите на информационните технологии и биотехнологиите, юристите и гражданското общество в България не трябва, както в много примери от миналото, да изостават назад от тенденциите на новото време и е необходимо да започнат да обръщат внимание на обсъдените технологии, от които зависи бъдещето на човечеството.

¹⁵ Хабермас, Юрг. Постнационалната констелация, София, 2004

¹⁶https://nauka.offnews.bg/news/Meditcina_21/Gennoto-redaktirane-Kade-e-granitcata-predi-antiutopiata-Gataka_118362.html

¹⁷ Хабермас, Юрг.- чит.съч.